

ЮЩЕНКО

Петро Андрійович,

кандидат філософських наук, доцент,
Національний педагогічний
університет ім. М.П. Драгоманова
(м. Київ)

ТРАДИЦІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСИ ЯК ІДЕОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ТА СТАЛІНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

У статті розглядаються особливості використання більшовицькими партійно-владними органами концепції «єдиної давньоруської народності» для встановлення радянської влади в Україні та її інтеграції до нової радянської імперії.

Ключові слова: давньоруська народність, автономісти, федералісти, історична пам'ять, Українська СРР.

В статье рассматриваются особенности использования большевизскими партийно-властными органами концепции «единой древнерусской народности» для становления советской власти в Украине и ее интеграции в новую советскую империю.

Ключевые слова: древнерусская народность, автономисты, федералисты, историческая память, Украинская ССР.

In the article are analyzed specialties of using by Bolshevik party and governmental organs concept of «one old Russian peoples" for the establishment of Soviet power in Ukraine and its integration into the new Soviet empire.

Keywords: Old Russian nationality, autonomists, federalists, historical memory, Ukrainian SSR.

В останні роки з'являється все більше досліджень, присвячених вивченню національного питання в СРСР. Інтерес до даної проблематики обумовлений, зокрема, намаганнями пояснити причини розпаду могутньої держави. Основною тезою робіт на цю тему є думка про суперечливість національної політики, яка проводилася радянським керівництвом. З однієї сторони, воно активно сприяло формуванню національних ідентичностей, з іншої – досить

послідовно проводило курс на створення єдиної радянської спільноти. Результатом першої тенденції стало те, що в масову свідомість на фоні пропаганди інтернаціоналізму впроваджувалися норми націоналізму. Тому метою даної статті є спроба простежити процес формування у 1920–30-ті роки радянсько-сталінської ідеології про Київську Русь – колыску трьох братніх слов'янських народів та «єдину давньоруську народність».

Після встановлення комуно-більшовицької влади на території України перед партійним керівництвом постала необхідність конституційного врегулювання відносин між радянськими республіками в багатонаціональній державі. РРФСР займала 92% території, на якій проживало 70% населення майбутнього союзу соціалістичних республік. Цілком очевидним був той факт, що створена тоталітарна держава, досягнувши уніфікації в усіх сферах життя, прагнула до перетворення всіх радянських народів в один соціалістичний народ – з єдиним минулим, без пам'яті або ж з новою її формою [1, с. 1].

Ідея радянсько-більшовицької державності і вільного об'єднання радянських республік ще в 1919 році мала більше декларативний характер. Найменша підозра щодо сепаратизму призводила до постійних кадрових змін у партійних та радянських керівних органах. Фактично українське керівництво було лише «уявною постаттю», яку затуляла більшовицька партія, визначаючи ідеологічні засади нового державного утворення [2, с. 148]. Доля українських партійних, державних структур та ідеологічна складова вирішувалась у Москві. Це стосувалось і історико-ідеологічного обґрунтування існування нової держави та вивчення її минулого.

Згідно до маніфесту 11 грудня 1919 року, виданого Всеукраїнським революційним комітетом, наголошувалось на історичному значенні союзу українського і російського народів для визволення України від денікінської білої армії та іноземних інтервентів. У маніфесті було сказано, що «завдяки могутній допомозі Червоної армії робітничо-селянської Росії, в яку влилась і українська Червона армія, трудящі України дістають можливість міцно і назавжди закріпити свою трудову владу на українській землі. У вогні і крові

укладається непорушний союз вільного українського селянина з робітником і селянином Росії... Над могилами робітників і селян Росії, які полягли за волю українського селянина, закарбовується на віки вічні вільний союз вільного українського трудового народу з вільними російськими робітниками і селянами» [3, с. 58]. Отже, вже в даній відозві наголошувалось на історичному об'єднанні російського і українського народів у спільній державі.

Дане бачення історичного розвитку українського та російського етносів чітко продовжувало прийнятту більшовиками концепцію протидії націоналізму, як край шкідливу мобілізаційну ідеологію, яка тягне за собою повстання населення національних окраїн Російської імперії та протидіє більшовицькому руху до побудови надкласового інтернаціонального суспільства. Досвід Громадянської війни та існування українських національних державницьких проектів, ще більше посилювало тезу про необхідність знищення українського націоналізму. Так, П'ятаков сформулював тезу про те, що націоналізм повинен стати безумовним ворогом, і з ним потрібно вести непримиренну боротьбу [4, с. 208].

На початку 1920-х років серед центрального партійного апарату розгорнулася жорстка боротьба про статус національних республік у новій радянській державі. Під час обговорення союзного договору і проекту Конституції нової держави превалювало два підходи: перший – федералістський (ленінський), другий – автономістський (сталінський). У ході дискусії між центром та республіками було сформовано текст Конституції СРСР, який закріпив деякі центристські «сталінські» положення. Зокрема, Конституція СРСР визначила за формою політико-територіального устрою новоутворене об'єднання не федерацію, а унітарну державу з республіками на правах автономних областей [5, с. 34]. Тобто перемогла сталінська концепція централізації влади і обмеження повноважень республік.

Перемога централістів передбачала формування нового ідеологічного обґрунтування існування нової «союзної держави» з обмеженим суверенітетом її окремих учасників. Перш за все необхідно було ліквідувати історичну пам'ять

нових радянських народів, зокрема і українського, викорінити їх прагнення до побудови власної державності. Ще 1 січня 1921 року Й. Сталін задекларував свою позицію на нараді комуністів тюркських народів Росії, він в імпровізованому зверненні сказав, про необхідність подолання націоналістичних пережитків і навіть «націоналістичного ухилу» [6, с. 11; 7, с. 114]. Згодом він наголошував на необхідності збереження єдиного і строго централізованого російського революційного руху. Причому, поважаючи право на національне самовизначення, більшовики мали зберегти якомога більше державних і культурно-політичних досягнень колишньої імперії [8, с. 52]. Крім того наголошувалось на необхідності збереження централістської організації влади і неприпустимості автономізації національних республік.

Сталінському баченню розвитку радянської державності суперечив ленінський підхід. Твердження В. Леніна про те, що автономізація є «неправильною і несвоєчасною затією» пояснювалось тим, що вона фактично відновлювала колишню російську імперію (згодом це буде здійснено Й. Сталіним). В. Ленін остерігався, що перетворення національних республік на автономії із сильно урізаним суверенітетом може спричинитися до національно-визвольної боротьби неросійських народів. Запропонований ленінський підхід передбачав поступове, неквапливе об'єднання національних республік зі збереженням в національних регіонах відповідного економічного побуту і культурних потреб [9, с. 215]. Дана ленінська концепція розглядається сучасними істориками у вигляді політики позитивної дії в національній сфері. На думку Террі Мартіна, проект нової держави Радянський Союз необхідно розглядати через призму модернізації імперії Романових. Перша світова війна спричинила процес засвоєння імперіями модернізаційних форм нової політичної, військової і економічної організації, тобто не заміну імперії новою модерною державою, а свого роду гібридне поєднання старих імперських і модерних державних форм. Тобто В. Ленін розглядав новий радянсько-більшовицький імперський проект через поступове втілення в життя політики позитивної дії, яка мала за мету свідоме утвердження влади через побудову

націоналістичної держави. У межах радянської політики державостверджуючий народ, росіяни, мав би стримувати власні національні інтереси і ідентифікувати себе з імперією позитивної дії. Мартін навіть висловив «жартівливе» припущення, що, проживи Ленін довше, він зміг би написати працю під назвою «СРСР як вища стадія імперіалізму» [10, с. 213].

Й. Сталін, дотримуючись партійної дисципліни, вимушений був підкоритися керівнику партії, але вже після смерті вождя він повернувся до втілення власного імперського проекту. Упродовж 1920-х років, до «великого сталінського економічного стрибка», тобто до прискореної індустріалізації і колективізації, політика позитивної дії не ставилась під сумнів. Розпочавши економічний експеримент і зіткнувшись з опором українського селянства та селян інших національних республік, В. Сталін розпочав поступовий наступ на коренізацію та розпочав втілювати в життя політику створення нового імперського суспільно-державного утворення. Посилюється роль центральних відомств, що підривало значення місцевих мов в адміністраціях. Встановлюється поступова адміністративна двомовність. А після появи перших невдач «сталінської модернізації» принцип головної загрози радянської державності – великоросійський шовінізм замінили на буржуазний націоналізм. Це дозволило владі перекласти відповідальність на місцеву партійну еліту, звинувативши її у співпраці з місцевими буржуазними націоналістами.

Попередня політика позитивної дії змінювалась на розвиток національних культур у єдиному радянському просторі спільно з російським народом. Російський великодержавний шовінізм оголошувався подоланим, принцип «головної небезпеки» став неактуальним. Й. Сталін спеціально підкреслював, що недовіра до росіян подолана. Лозунгом дня стало «братство народів СРСР». Російську культуру реабілітовували, створювали новий пантеон «дійсно народних», «прогресивних» російських діячів мистецтва і науки. З'явилась необхідність у створенні нової радянської історичної ідеології.

Розглядаючи Радянський Союз, як продовження Російської імперії Й. Сталін протягом 1930-х років послідовно проводив політику, направлену на

поступову інтеграцію і асиміляцію слов'янських народів, які проживали у власних радянських державних утвореннях. Для обґрунтування власної асиміляторської політики необхідно було залучитися підтримкою суспільства, змінивши існуючу ідеологему і створивши нові історичні міфи. Тобто знищити історичну пам'ять українців, білорусів і створивши на її місці радянсько-більшовицьку модель української і білоруської державницької історії.

Українська історична пам'ять мала зазнати кардинальних змін в процесі становлення СРСР і набути нової радянсько-російської сутності. В основі нової історичної пам'яті, яка нав'язувалась українцям, мала лежати російська історична пам'ять, яка полягала в історичних міфах про походження росіян, їх перемоги, їх роль у історії східного слов'янства, це те, що було озвучено в імперській історії і було використано більшовицькими ідеологами для написання радянської історії і що нині також поширюється. Вся історія Київської Русі і династії Рюриковичів розглядалась у контексті еволюції концепції російського історичного імперіалізму. У працях радянських медієвістів з'явилися два напрямки історії давньоруської державності. Перший напрям передбачав існування у давньоруський час етнічної спільноти, що передувала формуванню власне московитів, а згодом російського народу. Київські князі Рюриковичі продовжили свою династичну лінію в Ростовських і Суздальських князях. Згодом постає династійна держава Рюриковичів – Московське князівство, а далі на історичну арену виходить створена Петром I Російська імперія.

Другий напрям полягав у підготовці концепції давньоруської народності. Що нібито, з одного боку, була колискою трьох братніх народів, а з другого – централізованої Московської держави та її історичного спадкоємця Радянського Союзу [11, с. 16]. У даній концепції українцям відводилась роль молодшого брата росіян. Роль молодшого брата була спричинена особливим статусом Української РСР у комуністичному таборі. Адже вона була найбільшою неросійською республікою в СРСР, з другим після Російської Федерації економічним і демографічним потенціалом. Без України Радянський

Союз втрачав засади свого існування. Радянські ідеологи пропонували українцям роль молодшого брата росіян в утриманні радянської системи та підкріплювала цю пропозицію історичними аргументами: без цього союзу українці й Україна давно зникли б з карти світу перед загрозою агресії зовні, чи то в часи Речі Посполитої та Османської імперії, чи то в часи Першої та Другої світових воєн. Українці вирости з Київської Русі, спільної колиски трьох братніх народів – українського, білоруського та російського, а покинувши її, тільки й хотіли возз'єднатися з братами та будувати з ними спільне майбутнє – Радянський Союз з його «новою історичною спільнотою» – радянським народом. Ідеологема передбачала нав'язування радянському народу ряду історичних міфів, які мали трансформуватися з погодінської концепції російської історії. Зокрема, міф про те що Київська Русь – перша Російська держава мав трансформуватись у тезу про Київську Русь – колиску трьох братніх народів; міф про те, що після монголо-татарської навали ця держава збереглася спочатку як Володимиро-Суздальське князівство, потім – Велике князівство Московське, а згодом як Російська імперія зі столицею у Санкт-Петербурзі переріс у тезу про іноземне завоювання українців і білорусів Литвою і Польщею, а Московська держава тільки виконувала історичну місію з захисту слов'янських народів і стала ядром об'єднання всіх слов'ян у єдиній державі. Поступово формувались і нові міфи про те що радянська держава є прямою наступницею Київської Русі; спадок Київської Русі, як й династичне право на її землі, належать великоросам та їхнім правителям – Рюриковичам; Російське православ'я бере початок від хрещення Русі у 988 р. Українське минуле з його довгою традицією анархістських козацько-селянських бунтів та революцій проти кожного уряду не вписувалося в таку ідилічну схему. Радянський режим щодо українців, як зазначає Ярослав Грицак, практикував «радикальну національну амнезію» [12, с. 127].

У таких умовах історична пам'ять українців мала бути те тільки деформована до непізнаваності, але й «атрофована», як атрофуються м'язи людини, яких вона не задіює. Процес «винайдення» нової форми української

історичної пам'яті радянського зразка відбувався поступово і відзначався своєю прямою залежністю від змін в радянській національній політиці та ідеологічних трансформацій. Політичні та ідеологічні трансформації супроводжувались масовими репресіями проти національних еліт, які були носіями національної історичної пам'яті. Зокрема, знищення української марксистської історичної, мистецької та економічної еліти. Паралельно компартійні органи проводили систематичну роботу, направлену на звеличення Москви. Саме в столиці систематично проводяться декади національних культур, відбувається зближення мов (запровадження нового сталінського правопису). У другій половині 1930-х років росіяни проголошуються «першими серед рівних» у «дружній сім'ї радянських народів». Посилюються внутрішні міграційні процеси. До кінця 1930-х років частка росіян серед населення національних республік збільшується вдвічі. Наростає процес міської і сільської колонізації росіянами Донбасу та півдня України. У другій половині 1930-х років РСФРР все більше перетворюється на російське імперське ядро Радянського Союзу, що мало відповідати ролі росіян у новій сталінській доктрині.

Більшовицькому керівництву на початку 1920-х років від російської імперської історичної школи дісталась шовіністична концепція М. Погодіна, яка полягала у твердженні про те що засновниками Київської Русі були росіяни, які проживали у давньому Києві та інших князівствах аж до монголо-татарської навали середини XIII ст. Після завоювання Київщини монголо-татарами росіяни нібито емігрували на Середню Оку й Верхню Волгу, а на спустошену Київщину прийшли з Прикарпаття українці не раніше кінця XV ст. [13].

Після створення Радянського Союзу великодержавницьку й відверто шовіністичну гіпотезу М. Погодіна радянські ідеологи дещо пом'якшили, вигадавши концепцію окремого давньоруського етносу – давньоруської народності, яка нібито стала етнічною основою росіян, українців та білорусів. Викривлення колективних уявлень про приналежність Київської спадщини, радянські історики поступово трансформували у низку історичних стереотипів: Київську Русь заснували росіяни; Київська Русь – материзна (колиска) всіх

східних слов'ян; Київ – матір російських міст; Київська Русь – спільний період історії українців, білорусів і росіян; єдність православного світу («Святоруської землі») з центром у Москві є непорушною; Москва – Третій Рим; українська історія – частина російської національної історії; єдність росіян і українців за принципом «одна мова – одна культура – одна віра – одна Церква» – історична даність тощо [14, с. 28].

У рамках створення нової радянської історичної науки з кінця 1920-х рр. почався розгром національних історичних шкіл та початок оформлення нового ідеологічного напрямку більшовицької політики у галузі історії – показу єдності історичного процесу народів СРСР.

Зміни у ідеологічних настановах комуно-більшовицького керівництва необхідно розглядати через формування власне більшовицької національної політики. Розуміння, що побудувати сильну ідеологічно правильну унітарну за духом державу, призвело до кардинального перегляду власне концепції «держави СРСР». Наприкінці 1920-х років розпочалась трансформація більшовицької національної політики у напрямку сталінської ідеології націоналізму. У цей період Йосип Сталін поступово еволюціонує в своїх поглядах щодо націоналізму та розуміє важливість національної складової у справі державного будівництва. Він також визнає необхідність створення нової радянської спільноти, яка б поділяла спільні історичні образи та уявлення. Центральною ідеєю мав стати саме національний компонент, оскільки без нього неможливо було створити потужний інтегруючий міф. В умовах прискореної індустріалізації партійне керівництво відмовилось від ідеалізму та революційного ідеологічного пуританства на користь досягнення реальних політико-економічних завдань. А, відтак, розчарування в доктрині світової революції та пролетарського інтернаціоналізму, потреба в сильній централізованій державі, такої необхідної умови для існування тоталітарного суспільства, призвели до зростання інтересу до ідеї великодержавності та змусили партійну верхівку на чолі зі Сталіним звернутись до історичних традицій та цінностей російського самодержавства. Поступово відроджується

позитивний образ російського минулого: зокрема, лєнінська формула «Росія – тюрма народів» замінється на формулу «царизм – тюрма народів», а з середини 1930-х рр. реабілітуються такі історичні особи, як Іван IV Грозний, Олександр Невський, Петро Перший. До середини 1930-х років було завершено націоналізацію історії та літератури, переглянуто стару модель історичних знань, запропоновану в 1920-ті роки Миколою Покровським. Зв'язок з дореволюційною Росією мав дати сталінському режиму необхідну легітимність, яку марксизм-ленінізм не був здатний забезпечити [15, с. 3].

Сталінська модель раньомодерної історії мала складатися з поєднання старої російської імперської історичної моделі та створення на її основі власне радянської концепції «давньоруської народності», сформованої в межах доктрини єдиної староруського народу, як спільного предка східнослов'янських народів. Концепція передбачала ряд міфологем, які мали назавжди закріпитись у свідомості радянських людей: східні слов'яни – єдиний народ; росіяни, українці й білоруси – гілки єдиного давньоруського (общеруського) дерева; «слов'янські Струмки» зливаються у «російське море»; східні слов'яни – єдинокровні брати; росіяни – старші брати українців; Україна й Білорусь – предковичні російські землі; єдність Російської держави, як правонаступниці Київської Русі, завжди вимагала (і вимагатиме) «збирання» земель.

Міф про єдиний тисячолітній народ був основою для іншого посилення імперської ідеології – існування спільного для всіх трьох галузок східного слов'янства історичного процесу. Ті дві гілки, які через завоювання відпали від історичного шляху великоросійського народу, прагнули до єдності і, коли це стало можливим у середині XVII ст., знову об'єдналися з великоруським народом в одній державі. Великоруська народність – локомотив історії для всього східного слов'янства, лідер культурного, політичного й економічного життя. Натомість українська і білоруська народність є матеріал, який дає ідеї, розробки, людей для творення спільного цивілізаційного простору, що ним опікується саме російська народність [16].

У другій половині 1930-х років радянська ідеологема про давньоруську народність отримала своє продовження у вигляді розробки міфічного стереотипу про історичне возз'єднання всіх східних слов'ян під крилом російської державності. Загострення міжнародної обстановки і новий зовнішній курс СРСР спричинили посилення зовнішньої ізоляції і пошуку внутрішніх ворогів. Ними для радянського керівництва мали стати споконвічні вороги східних слов'ян – поляки та німці та їх ідеологічні послідовники буржуазні націоналісти. Відбувається чистка прикордонних районів від етнічно неблагонадійних елементів, у яких етнічна батьківщина була за межами Радянського Союзу. Знищуються і ідеологічні вороги радянської держави.

Події осені 1939 р. спричинили появу історичної концепції «возз'єднання»: Росія – захисниця та визволителька України; без Росії немає України, без України – Росії; інтереси росіян, українців, білорусів – неподільні; українці й росіяни мають спільних ворогів, з якими завжди боролися разом тощо. У колективній уяві мав міцно вкоренитися міфологізований образ «возз'єднаного просвітлення» Б. Хмельницького, яке «на віки вічні» визначило історичну долю України у союзі з Росією.

Отже, декретований ЦК КПРС міф про «давньоруську колиску трьох братніх народів» є радянською модифікацією російського імперського міфу про Москву – «третій Рим». Ця свідомо фальсифікація лежить ганебною плямою на радянській історіографії. Справжньою матір'ю давньоруської народності був княжий Київ, а не сталінська Москва.

Список використаної літератури

1. *Кисла Ю.* Українська історична пам'ять: конструювання загально радянської ідентичності в УРСР (1930-ті–1960-ті рр.) / Юлія Кисла // Електронний ресурс. Режим доступу www.timeandspace.lviv.ua/files/.../Stattia_55.doc/
2. Тищик Б. Й. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.) / Б. Й. Тищик, О. О. Вівчаренко, Н. О. Левкович. – Львів ; Івано-Франківськ : Світ, 2000. – 271 с.
3. *Скомороський В. Б.* Історико-правова характеристика створення і ліквідації СРСР: монографія / В. Б. Скомороський. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 410 с.

4. *Миллер А.* Империя Романовых и национализм : эссе по методологии исторического исследования / А. Миллер. – М. : Новое лит. обозрение, 2008. – 248 с.
5. *Брицький П.* Утворення СРСР : радянський стереотип та історико-правова дійсність / П. П. Брицький, Є. П. Юрійчук. – Чернівці : Знання, 2002. – 48 с.
6. *Бромберг М. Я.* Образование и развитие Союза Советских Социалистических Республик – торжество ленинской национальной политики / Бромберг М. Я., Дьякова Б. М., Нагибина А. Г. – Волгоград : б.и., 1972. – 74 с.
7. *Березко В. Э.* Ленин и Сталин: тайные пружины власти (государственно-правовая идеология левого авторитаризма) / В. Э. Березко. – М. : Алмаз, 2007. – 400 с.
8. *Сташкевич Н. С.* Великий октябрь и совершенствование национальных отношений / Н. С. Сташкевич // Революционным путем Октября : по материалам науч.-практ. конф. – Минск : Беларусь, 1988. – С. 51–60.
9. *Страницы истории КПСС : Факты. Проблемы. Уроки* / сост. В. Г. Горев, В. Н. Донченко, С. А. Степанов ; под ред. В. И. Купцова. – М. : Высш. школа, 1989. – 476 с.
10. *Миллер А.* Империя Романовых и национализм : эссе по методологии ист. исслед. – М. : Новое лит. обозрение, 2008. – 248 с.
11. *Залізняк Л. Л.* Давньоруська народність : нова версія старого міфу / Л. Л. Залізняк // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць. – К. : Київський ун-т, 1999. – Вип. 9: Історично-етнологічні дослідження і національна ідея. – К., 2001. – С. 14–21.
12. *Грицак Я.* Тяжке примирення / Ярослав Грицак // Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К. : Критика, 2004.
13. *Півторак Г. П.* Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов [Електронний ресурс] / Г. П. Півторак // Режим доступу: <http://litopys.org.ua/pivtorak/pivt07.htm>.
14. *Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність : матеріали «круглого столу», 22 квіт. 2008 р.* / за заг. ред. Ю. О. Зерній. – К. : НІСД, 2008. – 68 с.
15. *Кисла Ю.* Українська історична пам'ять [Електронний ресурс] : конструювання загальнорадянської ідентичності в УРСР (1930-ті–1960-ті рр.) / Юлія Кисла. – Режим доступу: www.timeandspace.lviv.ua/files/.../Stattia_55.doc/
16. *Гирич І.* Боротьба російської, польської і української історичних пам'ятей між собою за опанування широких мас населення [Електронний ресурс] / І. Гирич. – Режим доступу: <http://www.i-hyrych.name/Vyklad/HistMemory/Struggle.html#Ref8>.